

EZEN TÚL MINDEN MÁSKÉPPEN VOLT?

A BUKSZ legutóbbi számában jelent meg Weiss János színvonalas

és megtisztelő kritikája Szalai Júliával közös könyvünkről (BUKSZ, 2006. tél, 343–348. old.). Nem célolok a recenzens dicséret és bíráló megállapításainak cáfolata vagy megerősítése. A bírálat egyes részleteinek újragondolásával csupán a létező (létezett) szocializmus kutatását nehezítő néhány módszertani, szemléleti hibára kívánom felhívni a figyelmet.

Weiss János fontos tétele, hogy a rendszer összeomlása után szerzett tapasztalataink alapján a szocializmus reform-közgazdaságtanától „azt várnánk, hogy középpontjában a tulajdon fogalma és a tulajdonviszonyok átalakítására vonatkozó javaslatok álltak. A kádári szocializmusból a posztzocialista piacgazdaságba való átmenet döntő lépése ugyanis a tulajdonviszonyok radikális átalakítása volt. Ugyanakkor a tulajdonviszonyok problematizálása a reform-közgazdaságtan belső logikájából is következett volna, mely arra törekedett, hogy a piacnak a tervezés visszaszorításával egyre nagyobb szerepet és jelentőséget harcoljon ki. Ebből már könnyen levezethető-

LAKI MIHÁLY

nek tűnik – gondolhatnánk – az a követelés, hogy a homogén közösségi (vagy állami) tulajdonnal szemben helyre kell állítani a magántulajdont. Ezt a követelést alátámaszhatta volna az a körülmény, hogy 1981-ben és 1984-ben még a hivatalos gazdaságpolitika is tett néhány lépést a »homogén köztulajdon« fellazítása érdekében. Ma már úgy tűnik, kézenfekvő lett volna e lépések radikalizálását követelni, a reformközgazdászok azonban beérték a nem szocialista tulajdon hátrányos megkülönböztetésének bírálatával. Vagyis megálltak a piacosság követelményénél, és nem haladtak tovább a piac intézményes feltételeinek megteremtéséhez.” (Uo. 343. old.)

Weiss János ebben az írásában nem tudatja velünk, hogy kit tekint reformközgazdásznak. (Szalai Júliát és engem annak vél, de hogy miért, azt nem árulja el.) Ha azokra gondol, akik a gazdasági reform szükségessége, továbbvitele mellett érveltek a tudományos vagy a politikai nyilvánosság fórumain, vagy akik a párt és a kormány által időről időre összehívott reformbizottságokban szakértőként tevékenykedtek, aligha pontos a fenti állítása.

Fontos vita zajlott a nyilvánosság előtt például a szövetkezeti tulajdonról. Biszku Béla, a rendszer erős embere, az 1968-as reform elleni támadás egyik kulcsfigurája, 1975-ben a két szocialista tulajdonforma, az állami és a szövetkezeti közeledését propagálta,¹ mások vitatták ezt az elképzelést.

A közgazdászok és jogászok – és erre Weiss is utal – ugyancsak a nyilvánosság előtt töprengtek azon, hogy *ki működtesse és ellenőrizze* az állami tulajdonú vállalatokat. Tardos Márton, nagyobb hatékonyságot remélve, az ágazati minisztériumok helyett (valószínűleg osztrák vagy olasz minták alapján) állami holdingokra,² Liska Tibor pedig licitáló szocialista vállalkozókra, illetve szakemberekből álló vállalkozócsoportha³ bízta volna a működtetést.

Nemcsak azt próbálták kitalálni a közgazdászok, hogy mi legyen, de azt is, hogy mi van, milyen folyamatok zajlanak az állami tulajdonú vállalatoknál és a szövetkezeti szektorban. Az ötvenes években elkezdődött terep kutatás⁴ nagy lendülettel folytatódott a hatvanas-hetvenes években is.⁵ Eközben a tudományos műhelyekben egyesek, ahogy akkor mondták, szakszerű kapitalizmuskutatással is foglalkoztak. Terjedelmes és színvonalas monográfiák jelentek meg magyar szerzők tollából a tőkés vállalatok működéséről, a tőkés tulajdonos és a menedzsment kapcsolatáról.⁶

1 ■ Biszku Béla: A munkásosztály vezető szerepe, a szövetségi politika és a szocialista demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1975. április, 66–72. old.

2 ■ Tardos Márton: A gazdasági verseny problémái hazánkban. *Közgazdasági Szemle*, XIX. (1972), 7–8. szám, 911–926. old.; Tardos Márton: Vállalati önállóság és központi irányítás. *Közgazdasági Szemle*, XXII. (1975), 7–8. szám, 822–834. old.

3 ■ Liska Tibor: *Ökonosztát. Felkészülés a mechanizmusreformra*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 236. old.; lásd még: Liska Tibor: A „szocialista vállalkozás” szektor „tervpiaca”. In: *Koncepció és kritika. Vita Liska Tibor 'szocialista vállalkozási szektor' javaslatáról*. Szerk. Siklaky István. Magvető, Bp., 1985. 111–187. old.

4 ■ Bródy András: A hó végi hajrá és gazdasági mechanizmusunk. *Közgazdasági Szemle*, 1957. 7–8. szám; Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. Kritikai elemzés könnyűipari tapasztalatok alapján. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1957.

5 ■ A kor gazdag szakirodalmából csak néhány példa: Csanádi Mária: A differenciált erőforrás-elosztás és a támogatások újratemmelődésének néhány összefüggése. *Pénzügykutatási Intézet Tanulmányai*, 1980. 6. szám; Szalai Erzsébet: Kiemelt vállalat – beruházás – érdek. Akadémiai, Bp., 1981.; *Vállalati magatartás – vállalati környezet*. Szerk. Tardos Márton. Közgazdasági és Jogi, 1980. Bp.; Voszka Éva: *Érdek és kölcsönös függőség. Átszervezési tapasztalatok*. Közgazdasági és Jogi, Bp., 1984.

6 ■ A teljesség igénye nélkül megemlítem Ádám György *Amerika Európában. Vállalatbirodalmak a világgazdaságban* (Közgazdasági és Jogi, Bp., 1970.), Gergely István *A tőkés vállalatok üzletpolitikája és piaci döntései* (Közgazdasági és Jogi, Bp., 1969.) és Rott Nándor – Hanák András *A tőkés vállalatok irányítási szervezete* (Akadémiai, Bp., 1982.) c. könyveit.

Példáink azonban nem cáfolják, legfeljebb árnyalják Weiss János állításait. A reformerek, a reformközgazdászok az ő szavaival élve problematizálták a tulajdont (jelezték, bírálták a domináns állami tulajdon költséges és zavaros működését), de 1988 előtt valóban nem javasoltak tömeges privatizációt, sem a magántulajdon túlsúlyát a magyar gazdaságban.

Ha komolyan vették a szerepüket, nem is teheték, hiszen még a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban is léteztek *tabuk*, a szocialista rendszer nem vitatható, nem változtatható fontos elemei. A reform ezeket nem érinthette, nem tehetek javaslatot az átalakításukra. Az érinthetetlen területek közé tartozott a gazdaság pártirányítása, az ország KGST-tagsága és az állami tulajdon elért terjedelme, domináns szerepe a gazdaságban. Lengyel László említi 1988-ban közreadott tanulmányában, hogy *néhány hónappal* a rendszerváltás előtt „a Politikai Bizottság határozata alapján a meginduló reform-kormánybizottságok egyike, a IV. Munkabizottság, Hetényi István vezetésével a vállalati és szervezeti rendszer továbbfejlesztésére kapott megbízást. A bizottságnak számolnia kellett politikai tabukkal: a holding szó és maga a holding-konceptió nem volt képviselhető. A bizottság előtti másik tiltott terület: nem lehet megkérdőjelezni az állami tulajdont, tehát csak az állami tulajdon gyakorlását változtathatjuk meg.”⁷

Emlékeim szerint ilyen tárgyú, szemléletű tudományos cikkek közlésére sem volt mód. *A politikai hatalom által ellenőrzött és irányított, tehát nem szabad diskurzus esetével állunk itt szemben.* Aligha szerencsés elfeledkezni a kontextusról, és a szabad, vagy mondjuk a nyugati demokráciában bevett diskurzus szabályainak megfelelő publikációs gyakorlatot számon kérni egy másik rendszer és korszak tudományos életének szereplőitől.

Félrevezető lenne, ha a reformközgazdászokat mindenre elszánt harcosok egységes alakulataként írnanánk le, akik íróasztaluk fiókjában rejtgették a tulajdonviszonyok radikális átalakításának terveit. Voltak közöttük olyanok, akiket a befolyás, a hatalom, a kapcsolatok vonzottak ebbe a világba, másokat az intellektuális érdeklődés, az értekezletek léha, szabados beszédmódja, többeket pedig értékeik, meggyőződésük tett reformközgazdásszá. Bármi hozta is össze őket, nem vállalkoztak a tabuk döntögetésére.

Más harcmódot választottak. A publikált szövegek jól mutatják, hogy a közlések és érvek a reformdiskurzusban gyakran nem a tudományos bizonyítás bevett szabályait követték, hanem a politikai hatalom és befolyás növelését szolgálták. Bármennyire óvott is Max Weber a hivatások keverésétől és felcserelésétől,⁸ a reformerek között éppúgy voltak politizáló tudósok, mint tudósként fellépő politikusok, sőt előfordult, hogy politikus és kutató közgazdász közösen publikált cikket.

Ma is úgy gondolom, mint tizenöt évvel ezelőtt: „sok közgazdászra jellemző volt a reformideológusi szerepből fakadó vakság. Lényege az, hogy a reformot el kell adni a politikusoknak.”⁹

A reformtervek szerzőinek egy része nem kedvelte a magántulajdont és a kapitalizmust, mások talán igen, de a szocialista gazdaság radikális reformjának sikere érdekében rendszerint nem osztották meg e nézeteiket a politikai vezetéssel. A reformhatékonyosság növelésében érdekelt konstruktőrök elválasztották tudásukat, utópikus gondolat kísérleteiket a megvalósítható, értsd a kommunista párt vezetői számára elfogadható javaslatoktól. A magántulajdon uralmát, a gazdaság pártirányításának megszüntetését, a KGST-felszámolását „felelős gondolkodású” reformer nem javasolhatta, ha nem akarta, hogy provokátornak vagy elmebetegnek tekintsék.

A hatalom által korlátozott diskurzusnak számos káros mellékhatása volt. Weiss több érdekes példán mutatja be, hogyan torpantak meg, hogyan kerültek, marginalizáltak a tulajdoni átalakulás kérdését a kor jelentős közgazdászai és jogtudósai. Hozzátehetjük, hogy a reform eladását szolgáló taktikázás, az álláspontokat tisztázó viták hiánya a tudományos diskurzusnak sem volt hasznára. Nemcsak a politikai vezetéssel, de sokszor egymással sem osztották meg nézeteiket a reformközgazdászok, amiből számos félreértés adódott.

Weiss ezek alapján igen borúlátó következtetésekre jut: „A reformközgazdászoknak (közéjük tartozott Laki Mihály és Szalai Júlia is) – írja – nem voltak elméleti eszközeik a tulajdonviszonyok átalakulásának leírására. Talán elsősorban ennek köszönhető a magyar közgazdaságtan mély válsága a rendszerváltás után, amiből a kilencvenes évek közepén kezdett kiábalni.” (BUKSZ, i. m. 344–345. old.)

Nem vagyok alkalmas arra, hogy megmérjem, vagy akár csak megbecsüljem a magyar közgazdaságtan válságának mélységét és terjedelmét. Bármekkora is, a fentiek alapján nem okozhatta a tulajdonviszonyok leírására alkalmas elméleti eszközök hiánya. A helyzet bonyolultabb volt: rendelkezésre állt némi felhalmozott tudás, és voltak elérhető, alkalmazható elemzési, leírási eszközök, módszerek.

Legfeljebb a szabadság és a reménytelenek elszántsága hiányzott. □

7 ■ Lengyel László A tulajdonviták története és a reform. In: *A tulajdon reformja Pénzügykutató Rt.* (1988). 30. old.

8 ■ Max Weber: *A politika mint hivatás.* Medvetánc Füzetek. Sorozatszerk.: Magyar Bálint, ELTE, Bp., 1989.

9 ■ Laki Mihály: Hozzászólás. In: *Láttuk-e, hogy jön? A társadalomtudomány sikerei és kudarcai a kelet-európai politikai átalakulásban.* T-Twins – Tipográfiai Kft., Bp., 1991. 34–36. old.